

A lehetséges világ

1. Dédapám

Az egyik anyai dédapám, bizonyos Dudás János, szelevényi születésű kun ember – még az úgynevezett boldog békeidőkben – szerelembe esett a Ruzsinszki Margit nevű dubicsányi hajadonnal, el is vette feleségül, s a Kunságot elhagyva Dubicsányba költözött, Miskolctól északra, Ózdtól délre. Nem túl magas, inas, szikár ember volt a dédapám, még nyolcvanesztendősen is gyorsabban és hatékonyabban kapált bárkinél, a szalonnát meg úgy ette, olyan gyönyörűséggel és tisztelettel, hogy könnybe lábadt a szeme annak, aki nézte. És sírva fakadhatott bárki érzékeny lélek, valahányszor a földről (a *fűdről*) beszélt a dédapám: rajongva, párás tekintettel, egyszerű-szépen. Paraszt volt, birtokában az ősi tudásnak, mellyel zsebkendőnyi birtokon eltartható egy család; paraszt volt, évezredek földművelési, állattenyésztési tapasztalatai csörgedeztek az ereiben. Egyszersmind kun is: kellett, hogy keveredjen a véérébe harciasság és katonavirtus. Szüksége is lett rá hamarosan. Száz esztendővel ezelőtt, 1914-ben, el kellett mennie katonának.

Ha kellett, kellett. Ment az én dédapám a muszkák ellen harcolni, hasalt a lövészárkokban, fázott és törődött sovány teste. És hiába a hangzatos ígéret, nem tért haza a következő karácsonyra – a Felséges úr nem tartotta a szavát. Éjnek idején a bécsi palota hálósobájában, melynek falaira az aradi kivégzésekről készült metszeteket akasztottak, az agg uralkodó hivatalnoklelkét mégsem gyötörte a lelkiismeret.

S ha netán mégis bántotta volna, ez mit sem változtatott a tényen, hogy nem állta a szavát, az én dédanyám pedig – rég elmagyarosodott tót család sarja – megharagudott erősen eme hitvány szőszegés miatt. Tehetetlen dühvel pakolt teli egy batyut jóféle hazai ízekkel (szalonna, kolbász, sonka és kenyér), azzal nekivágott gyalog, hogy meglátogassa a férjét, ha már a király, bár megígérte, szentestére mégsem eresztette haza. Meg sem állt a lövészárkokig az én dédanyám, kereste konokul, összeszorított fogakkal a férjét. És (bátraké a szerencse) csakhamar meg is találta: láthatta, hogy él, és minden testrésze ép, jóllakathatta az otthoniból – jutott a bajtársaknak is –, s mint aki jól végezte dolgát, fordulhatott vissza. Néhány száz kilométeren keresztül kutyagolt oda s ugyanannyin át vissza. Gyerekkoromban, nyaranta a nagymamámmal gyakorta kelünk át a Dubicsány fölötti hegyen, hogy a Sajógalgócon fekvő szőlőbe caplassunk, s

ilyenkor Mama mindig olyan batyut vitt a hátán, amelyet az anyja cipelt a frontra úgy hatvanöt évvel azelőtt. (Olyat vagy azt? Ki tudja már.) Néhányszor megemeltem. Nehéz holmi, mondhatom. Kivált megrakva élelemmel, Dubicsánytól Ukrajnáig.

A dédapám – talán, hogy nyolcvanévesen is gyorsabban és hatékonyabban kapáljon majd bárkinél – túlélte a lövészárkot, de túlélte az öreg császárt és királyt is. Túlélte, és visszatért a feleségéhez.

Apai dédapám egyike, a Balaton parti Berényben élő Bene Kálmán, ezen a néven nem az első és nem is az utolsó, szintén megjárta a nagy háborút. Ő nem északon küzdött, de délen viaskodott a taljánokkal. Fél tüdejét ellőtték, gyerekkoromban az öklöm befért a hátán keletkezett lyukba: ott távozott a golyóbis, vitt magával némi elevent. Ültünk a hegyen (inkább domb volt, már tudom), a kaptárak között, ettük a mézes diót, néztük a tavat a lábunk előtt, bámultuk zöldesszürke tükrét, a szelíd hullámokon megcsillanó napsugarakat. Valahogy így lehetett, azt hiszem...

Mindkét férfinak, akiket egyaránt dédapámnak tudhatok, a háború után születtek a gyerekei, mindkettejüknek négy. Közben széthullott körülöttük egy ország, kínlódás, reménység, küzdelem, csalódás, újabb háború lett a sorsuk. Az apai dédapám ezt az új hadi vállalkozást is megjárta a maradék fél tüdejével, s miután annak is vége lett, és újfent hazatért, hát – nehogy kicsi nyugalma legyen – a kommunisták kezdték zaklatni a téesz miatt. Aztán, '56 után a fiáért, a nagyapámért aggódhatott. Mindig került valami baj. Mégis szép kort élt meg. És szépen élte azt a szép kort.

Gyerekejfel közelről ismerhettem eme két embert, kik megjárták a száz esztendeje kezdődött, végzetes haláltáncot. Vér vagyok a vérükből, hús a húsukból. Élő bizonyossága annak, hogy mindig van túlélő. Bizonyosság, hogy létezőnk még, s hogy át lehet vészelni megannyi bajt.

2. Szeged

Pár méterre a háztól, amelyben élünk, a Szentháromság utca húzódik, Szeged legrégebbi utcája, amelyről Bertrandon de Brocquière burgund lovag a XV. században azt írta, voltaképpen ez a hosszú-hosszú házsor teszi magát a várost. A burgund nemes látogatásának idején a központot a három ferde toronnyal ékes, román stílusú Szent Dömötör-templom uralta, s a Szentháromságról elnevezett utca eme öntéstalajra épített, süllyedő, rozoga székesegyház és az alsóvárosi Havas Boldogasszony-templom között biztosította az összeköttetést. Ma is nagyjából ott fut, ahol 1433-ban: a Belvárostól a ferencesek alsóvárosi kolostoráig szalad. Ha valaki netán úgy dönt, a mi lakásunk előtt sétál a Tisza irányába, s átszeli ezt az ősi utcát, hamarosan a Boldogasszony sugárútra érkezik. Tegyük föl, hogy ott balra fordul, s bandukol komótosan a város központja felé. Kisvártatva elhalad majd az általános iskola mellett, amelyikbe apám is járt, és én is jártam, s amelynek épülete előtt 1919-ben a francia gyarmati hadsereg alakulatai parádéztek. Keresnivalójuk ugyan nem volt itt semmi, mégis találtak ezt-azt. Tehették: győztesnek nevezték őket. Öt évvel korábban elszabadult egy háború, minden addigi háborúk legháborúbbika, dédapám ifjúságának démona, amelyet azóta első világháborúként emlegetünk; s abban a háborúban, amiképpen a többiben, nem a gonoszok harcoltak a jók ellen, pusztán emberek küzdöttek emberekkel, katonák katonákkal, életek életekkel, halál a halállal. A háború végeztével az újságok címlapjain mégis romlottak és eré-

nyesek álltak szemben egymással: legyőzöttek és legyőzőik. Eleink – a franciákkal szemben – azok közé kerültek, akiknek vesztes, akiknek bűnös, akiknek hallgass lett a nevük; akiknek fogcsikorgatva, némán azt is el kellett tűrniük, hogy szépséges városuk utcáin gyarmati hadsereg masírozik föl s alá...

A Boldogasszony sugárút megfontoltan halad az Aradi vértanúk teréről a vasútállomás felé. Ott, ahol születik, emelkedik a Hősök kapuja. Falain feliratok. Végeérhetetlen, tömött oszlopokban vonulnak a hősi halottak nevei. Nem messze onnan, a Reök-palota előtt újabb nevek sorakoznak a 3. honvéd huszárezred emlékművének talapzatán. Ezek a katonák egytől egyig 1914 és 1918 közt lelték halálukat a csatatereken. Alig száz esztendeje. Voltaképpen tegnap. (No, igen: abban a háborúban még voltak huszárok!) A szoborlovas szoborlovának impozáns hátsó fertálya miatt a nép emberemlékezet óta Lófara névvel illeti ezt a kis teret, melyet az egyetem jogi karának épülete, a Reök-palota és a Tisza Lajos körút zár közre. Profán elnevezés, mégsem hiszem, hogy a hajdani huszárok orrolnának miatta. Hosszú-hosszú esztendőkön át térdig érő, kovácsoltvas kerítés ölelte körül a szobrot, az emlékmű lábánál rózsák nyíltak. A Reök-palota mára Regionális Összművészeti Központtá változott, a rózsaaágyást térkő váltotta föl, s kovácsoltvasat padok – ez azonban a huszárok emlékét őrző bronzlovasnak édes mindegy. Hetvenegy esztendeje, 1943 óta áll rendíthetetlenül (jóllehet 1994-től újjászületve, azaz -öntve) ugyanazon a helyen. Bár a tér legutóbbi rendezésekor fölmerült az a bizarr ötlet, hogy akár odébb is költözhetne, végül győzött a józan ész és a maradék jóízlés: maradt, ahol volt. Ahol van. Őrzi a hősi halottak emlékét. Ez nem is lehet kérdéses. Az annál inkább, hogy vajon más is őrzi, máshol is őrizzük még? A huszárok emlékét, a háborúkét, a francia megszállását? Vagy elfelejtjük ezt is, legyen kevesebb még egy gonddal?

Mindenesetre, ahogyan az egyik dédapám Dubicsányba, a másik Balatonberénybe, a 46-os bakák meg a 3. honvéd huszárezred túlélői Szegedre és környékére érkeztek haza az elveszített harcok után. Fáradtan, törődötten, kimerülten, sokan közülük sebesülten. Nehéz szívvel, mégis boldogan, hogy élnek. És visszatérhetnek. Egy vidékre, amely az otthonuk; egy vidékre, ami időközben megszállt területté változott. Nézhették, ahogy fehér kesztyűs, lekicsinylő tekintetű tisztek tartanak szemlét piros sapkás szpáhik és egyéb afrikai segédcapatok fölött a Széchenyi tér platánsorai alatt. Nézték, a szemükben, gondolom, könny csillogott. Éltek, de ez az élet már nem volt ugyanaz.

És pár száz méterre a Tisza hömpölygött Újvidék felé, keresztül egy frissen húzandó határon...

3. Paradoxon: egy régi mondás igazsága

És miután meghúzták azt a bizonyos határt, egyetem költözött a Tisza partjára. A kincses Kolozsvárról. Ideig-óráig tervezte csupán a vendégeskedést, mindössze addig, míg a világ rendje helyreáll. Mindmáig itt maradt. Talán, hogy emlékeztessen a régi mondás igazságára: minden rosszban van valami jó. Szegednek Trianonban az Egyetem a jó. József Attila, Radnóti Miklós, Szent-Györgyi Albert, Bay Zoltán, Apáthy István, Sík Sándor, Kalmár László, Szőkefalvi-Nagy Béla és Gyula, Bálint Sándor – és a sor hosszan-hosszan folytatható.

Lám, lám! Paradoxonok márpedig léteznek!

4. Lehetséges világok – grádicsok

Gyakori kérdés, az idén számtalanszor föl fogják tenni számosan: vajon 1914 szükség-szerűen vezetett Trianonhoz? Hajlamosak vagyunk azonnal, mintegy zsigerből rávágni: igen! Naná! Ritkán gondolunk bele, mi minden történt itt, ami Trianont előlegezte. (És mi minden nem történt, ami ugyancsak!) Manapság szokás megfélekedezni példának okáért arról a keserves százötven esztendőről is. A permanens török háború koráról. Eltemetjük magunkban, hogy miféle bajokat szakított ránk két világbirodalom határvidékén, két pogány közötti szakadatlan vergődésünk. Elfeledjük, hogy beleszakadtunk. Talán azért vagyunk ennyire megbocsátók a törökökkel, mert oly kevesen táplálnak irányunkban rokonszenvet, ám a mai Törökország ezen kevesek közé tartozik. Egy erős, hatalmas ország és népe szeret bennünket. Ez kétségkívül felemelő érzés. Azt aényt azonban mégsem halványíthatja el, hogy a Kárpát-medencében a magyarság a török háborúk idejében szorult kisebbségbe. A végváriak és a szultán hadai egyaránt dúltak, fosztogattak, elmaradt zsoldjukat pótlandó raboltak, amit és ahol értek. Szeged lakossága például igen gyorsan a felére csökkent, miután a város 1543-ban elesett; nyugati kapcsolatai elsorvadtak, peregrinációba többé alig-alig indultak ifjai, templomainak teteje beszakadt, s ha a ferencesek nincsenek, ki tudja, mivé válik a jó szögédi nemzet? A hódoltság vidékein másfél évszázadon át nincs percnyi nyugalom, sem a török kézen levő s még kevésbé a „szabad” településeken-tájainkon kíméletlen, kegyetlen háború dúl. A rengeteg vereszeséget aztán új betelepülők és betelepítettek által próbálja pótolni az állam és a földeket birtokló urak, jönnek a délszlávok délről, özönlének a románok keletről, utóbbiak mind jobban lepik el Erdőelvét, és lassan, de biztosan a Részeket is belakják – különösen nagy számban áradnak át a Kárpátok karéján a II. Rákóczi György kalandor politikáját megtorló 1666-os, iszonyatos, erdélyországi tatárdúlást követően. Mire a török kivonul az országból, a magyarság kisebbségbe kerül azon határokon belül, melyeket ma ezerévesnek nevezünk. – Mi ez, ha nem egy grádics Trianon felé?

5. Eklektika

Túlságosan, talán megengedhetetlenül személyesen, éppen ezért zaklatottan és szagatottan, ahogyan a zokogás tör föl a mélyből, úgy írom ezeket, szorosra zárt szemmel tapogatva sort sor alá. Amit lejegyzek, kétség sem fér hozzá, eklektikus. Amiképpen a Monarchia volt. Vagy mint az életünk.

6. Lehetséges világok – ukróniák

Amennyiben ukróniát gyártanak – hadd kerülgesse a történészeket a szívinfarktus –, szóval, amennyiben *mi lett volna*, ha kezdetű történetbe fognék, először is a kiindulópontot kellene meghatároznom. Lehetőleg úgy, hogy midőn eljutok 2014-ig, egy erős, egységes, ezeréves határain belül területi és jogi integritásának birtokában levő Magyarországra érkezzem. Kezdhetném az Árpádok korával: *mi lett volna*, ha III. András erős, tehetséges utódot nemz? Vagy megtalálhatnám a vízvonalat Nagy Lajos kirá-

lyunk háza táján ugyanebben a kérdésben. Kezdhethném ott, hogy *mi lett volna, ha az* agg, nyolcvanhárom esztendőös Mátyás király fényes győzelmet arat Mohács mellett az oszmán hadakom, Szulejmánt holtan viszik el a csatatérről, s utódja hódolva esküszik hűséget az igazságos, győzhetetlen királynak és János hercegnek, akinek a magyar rendek rég elismerték már törvényes jogát a trónhoz? Vagy akár onnan is indulhatnék, hogy *mi lett volna, ha* Bethlen Gábor a szultán hűbéreseként újraegyesíti a Magyar Királyságot, így nyervén alapot a Közép- és Kelet-Európában létrejövő euromuszlim birodalom? Esetleg föltehetném, hogy Napóleon nem talál legyőzőre, s mikor halála után birodalma széthullik (teszem azt 1848-ban), a magyar állam válik Európa közepének vezető hatalmává. Netán elképzelhetném, ahogy a schwechati csata után csapataink bevonulnak Bécsbe. – Ukróniák tucatjait gyárthatom, játszhatok és fantáziálhatok, az idő azonban ettől továbbra is egy irányban halad. Legalábbis a hagyományos módon és mindennapi tapasztalatunk által alátámasztottan megélt idő föltétlenül. Sem visszafordítani nem lehet, sem visszautazni benne, sem a múltat végképp eltörölni.

Mi történik viszont akkor, ha hétköznapi tapasztalatainkon alapuló világértelmezésünk mégsem biztos? Miért ne lehetne számos párhuzamos valóság? Miért kell minden áron fikciónak tekinteni az ukróniát? Pár perc erejéig ne tekintsük annak! Fordítsunk egy kis figyelmet a lehetséges világok elméletére! Létezhet olyan *valós* ukrónia, amelyben 2014 Magyarország *nincs* Trianon után, területe *nem* csonkolt?

„Aktuális világunk csupán egy a sok közül. Kizárólag azért nevezzük aktuálisnak, mert benne élünk, és nem azért, mert más fajtájú, mint a többi. Más világok lakói joggal nevezhetik aktuálisnak saját világukat” – írja David Lewis amerikai analitikus filozófus.¹ Első hallásra ez egy megdöbbenő, mi több: egyenesen sci-fibe illő állítás. Midőn azonban a gyökerei után kutatunk, rá kell döbbernünk, hogy nem is olyan új, nem is olyan modern és távolról sem annyira forradalmi e vélekedés, hiszen nem kevesebb mint háromszáz évre nyúlik vissza. A XVII-XVIII. század fordulóján ugyanis Georg Wilhelm Leibniz úgy tartotta, a mi világunk az összes lehetséges világ közül a legtökéletesebb – végtére is Isten éppen azért hozta létre pontosan ezt a világot és pontosan így, ahogyan van, mert ez a legkiválóbb minden világok közül, amelyeket létrehozhatott volna. (Itt engedtessek meg egy közbevetés: távolról sem arról van tehát szó, Monsieur Voltaire, hogy Leibniz azt állítaná, a világunk tökéletes! Nem bizony, mon ami!)

Leibniz szellemi hagyatékán kívül felhívnám a figyelmet még egy nagyon is racionális felismerésre, amely szintén körvonalazódni látszik Lewis gondolatai mögött. Egyszerű, elemi logikáról van szó. Egy példán keresztül könnyedén belátható. Legyen a példám az a kijelentés, hogy ma kék ing van rajtam. Elfogadható állítás, hiszen ezen a napon csakugyan kék színű ingbe bújtam. Csakhogy az égvilágon semmi akadálya nem lett volna annak, hogy reggel inkább egy zöldet akasszak le a vállfárol, és azt öltsem magamra! Az a kijelentés tehát, hogy ma zöld ing van rajtam, ugyan éppenséggel és momentán nem igaz, de nem eleve, nem szükségképpen hamis, vagyis nincs semmi olyan körülmény, amely alapján, eredendően megakadályozná, hogy zöld ingbe búj-

¹ Lewis a *Lehetséges világok* című munkájában – is – foglalkozik ezzel a kérdéssel. Az írás magyarul Farkas Katalin és Huoranszki Ferenc *Modern metafizikai tanulmányok* című kötetében olvasható (Budapest, 2004, ELTE Eötvös Kiadó). A lehetséges világok kapcsán érdekes és érdemes forgatni Bács Gábor *Lehetséges világok* című tanulmányát is, a *Kellék* folyóirat (Kolozsvár) 2005-ben megjelent 27-28. számában.

jak. A zöld színű ing egy lehetőség, amelyet minden további nélkül választhattam volna ma reggel, csak ezúttal a kezembe a kék ruhadarab került. A logika nyelvén megfogalmazva az efféle eseteket: ha úgy véljük, hogy egy kijelentés (p) lehetséges, azaz létezik olyan helyzet, amelyben p igaz, akkor azt gondoljuk: van a dolgok elrendezésének olyan módja, amelyben p fennáll.² Ugyanakkor, természetesen, a dolgok elrendezésének olyan módja is lehet, amelyben p nem áll fenn. Ennek is, annak is ugyanakkora az esélye. Innen már csak egy lépés feltételezni azt, hogy ha ugyanakkora esélye van a megvalósulásra, szükségképpen meg is valósulnak mind a ketten.

Ezek után a mi kérdésünk már csak *annyi*: lehetséges-e a dolgok olyan elrendezése, amelyben 2014-ben Trianon nem áll fenn? Vagyis: szükségszerű-e, hogy Trianon fennálljon? A kérdésre adekvát, cáfolhatatlanul bizonyítható választ nehéz lenne adni, ám aki a főtebb jelzett ukróniák egy részét (vagy másokat) következetesen, körültekintően és minden körülményre kiterjedően végiggondolja, meglehet, olyan lehetséges világra bukkan, ahol nem áll fenn Trianon. (Az már csak hab a tortán, hogy David Lewis szerint ez még ráadásul létezik is valahol.)

De ne álljunk meg ezen a ponton sem! Tegyük még egy lépést: amennyiben következetesen végiggondolunk egy koherens ukróniát, amelyben (mondjuk) 2014. január 20-án nem áll fenn Trianon, akkor Trianon fennállása semmilyen módon nem lehet szükségszerű, pusztán lehetőség, létezése tehát nem elrendelt, nem meghatározott, nem determinált lét, csupán *lehetőségi* lét, azaz számos egyéb eshetőség között az egyik. Egy a sok közül. Tény, hogy a mi világunkban éppen ez a lehetőség vált valóra, ez a p lett igaz, ugyanakkor más világokban akár hamis is lehet, ennek nincs akadálya. És miközben azon kesergünk, hogy a mi valóságunk pont Trianon valósága, azaz a mi világunkban Trianon fennálló igazság, azonközben egy percig se feledjük, hogy a logikai igazságoknak nincs közük morális tartalmakhoz! Ha valami logikailag igaz, abból korántsem következik, hogy etikus is. És mint a lehetséges világok elmélete erre fölhívta a figyelmünket, azt sem jelenti minden esetben, hogy szükségszerű! Bátran levonhatunk tehát egy olyan konklúziót, mely szerint Trianon egy volt a lehetőségek közül, és megvalósulása egyáltalán nem bizonyítja, hogy minden körülmények között, törvényszerűen valósággá kellett válnia, s különösen nem, hogy megvalósulásának bármiféle Igazsághoz köze lenne. Az, hogy mégis valóság lett, mindössze arra bizonyíték, hogy az ukrónia, amelyben élünk, számunkra tragikus ukrónia.

7. A lehetséges világ

Dédapáim vélhetően mit sem hallottak ukróniákról és lehetséges világokról. Számukra egyetlen világ volt lehetséges. Egyikükben sem merült föl soha, hogy lehet másik. Nem kerekedtek föl, nem vándoroltak el más országokba, ahogy apai nagyapám sem tette 1956 végén, pedig többen javasolták, néhányan győzködtek, egyesek az utat is

² Amikor azt állítjuk, a dolgok nemcsak olyan módon létezhetnek, ahogyan éppen léteznek, de más módo(ko)n is, ennek az állításnak az érvényét nem terjesztjük ki a matematikai igazságokra, amelyekről továbbra is úgy véljük, csakis úgy lehetnek, ahogy vannak: például a tízes számrendszerben minden körülmények között igaz, hogy kettő meg kettő egyenlő négyvel, és ez az állítás semmi szín alatt nem lehet hamis.

előkészítették már. Maradt. Még negyvenhárom évig. Vagyis: mindhalálig. És harminchárom esztendőn keresztül élt másodrendű állampolgárként, gyanús elemként, de eszébe se jutott soha máshol keresni a boldogulást. A boldogságot különösen nem. (Áldja meg ezért is az Isten, áldatlan ne hagyja!) Mert, ahogy Csoóri Sándor írja:

*Nincs másik idő, mely befogadna,
másik ország, mely nevet adna:
ideköt
idegszálaival a szél,
pamutszálaival a köd
s a végső türelem is ideötvöz.*

Vaszary János: Sziklás táj a fronton (olaj, 1914-1918)